

Metodologie geografického výzkumu komunity ostrova Čečeň v Kaspickém moři

Břetislav Svozil

svozil@mail.muni.cz

Geografický ústav PřF MU, Kotlářská 2, 611 37 Brno

Břetislav Svozil: *Geographical research methodology - The Community of The Chechen Island in The Caspian Sea.* The Island Chechen is situated in the northwestern part of the Caspian Sea. It is also a part of the southernmost republic of Russian federation – Dagestan. The beginning of the research of the island community was initiated in the almost unknown territory. The free accessible sources of information are not so frequent, in fact they are minimal, and they only refer to this location, illegal hunting of sturgeons or they mention it in the time of the world wars.

The lack of information was one of the main reasons why I chose qualitative field research. It is chiefly oriented ethnographically in the sense of „thick description“ (GEERTZ, 2000). Coming up to the participate observation – participation of the common/daily life of studied people, they are transformed to the roles of ego-involvement.

The part of this method is not only surveying, but it includes e.g. interviews, unstandardized conversations, analysis of the personal documents and so on, depth dates are used (CLOKE ET AL., 2004). The essential in the research methodology, which gather from the transdisciplinary cooperation is interception of the reality perception by the island subjects (their construction reality). The methodological access of ESPECT (HYNEK, 2005) is important for constructing the holistic image of the researched location. It could be studied as particular components of social reality in term of spatiality and authority emergence.

Key words: qualitative research, spatiality, environment, ESPECT, island community

1 Výzkum ostrova

Výzkum ostrova/ostrovní komunity má svá specifika, která vychází ze základních charakteristik jako je především jeho velikost [(ostrovy ve srovnání s pevninou mají omezené území a přesně definované hranice, a v mnoha případech jejich biologické a geografické hranice se shodují (ROYLE, 2001, s. 20)] a geografická poloha jejímž konkrétním parametrem je izolovanost ostrova, což má vliv především na dostupnost zboží a služeb, ale také např. na etnickou skladbu obyvatelstva. Ostrov limitují omezené potenciály jak přírodních tak lidských zdrojů. Ostrov Čečeň, stejně jako řada především malých ostrovů, je lokalita, která není stabilní a má křehký ekosystém, který je v neustálém přírodním a sociálním ohrožení. Výzkum byl proto orientován jak na fyzickogeografickou, tak na humánní (socioekonomickou) sféru. Ostrov Čečeň je polozavřený systém, proto metodologie, která byla aplikována na studium ostrova, se nezabývala ostrovem jako izolovanou lokalitou bez vazeb na okolí, ale naopak vedla k odhalení těchto vazeb/vzájemných interakcí a k následné interpretaci.

2 Výzkumná metodologie

Výzkumná metodologie čerpá z transdisciplinární spolupráce geografických a negeografických disciplin mj. se sociologií, kulturní a sociální antropologií, historií a

psychologií. Pro přijetí kvalitativní metodologie do geografických disciplin, stejně jako k propojení humánní a fyzické geografie, zejména v environmentálních otázkách, dopomohl takzvaný kulturní obrat (COOK et al. 2000). Jednotlivé vědní disciplíny v současném výzkumu nevystupují izolovaně, ale jejich koncepty se v mnoha směrech doplňují a propojují. V některých případech je jen velmi těžko můžeme rozlišit. Vhodným příkladem je např. společný zájem sociologie a antropologie ke studiu sociální struktury společnosti. Na ostrov se můžeme dívat z mnoha úhlu pohledu, které nabízejí jednotlivé vědní disciplíny např. v širším kulturním pojetí, které reprezentuje ekologická antropologie (kulturní ekologie) a nebo v zúženém prostřednictvím tzv. nové etnografie (kognitivní antropologie a symbolická antropologie). V prvním případě jde o studium člověka a kultury jako součásti ekosystému - z tzv. ekosystémové perspektivy. Empirická analýza se soustředí na vztah kultury a přírodního prostředí, na způsob adaptace konkrétního společenství na lokální podmínky. Zatímco nová etnografie chápe kulturu jako kognitivní nebo symbolický systém, zaměřuje se na analýzu „světa“ z perspektivy příslušníků zkoumané kultury na tzv. „vnitřní modely reality“, na to, jak členové určitého společenství vnímají, poznávají, hodnotí a interpretují svět, ve kterém žijí.

Inspirací bylo mimo jiné i použití abdukce v geografickém výzkumu, kterou uvádí ve své práci HOLT-JENSEN (2001) nebo Giddensova teorie strukturace (1986) či postupy Maxe WEBERA (1998), který předpokládá, že když porozumíme smyslu a významu jednání člověka, procesu sociální interakce, porozumíme sociální realitě. Nový environmentální diskurz reprezentuje např. LATOUR (2005), který neakceptuje tradiční dělení na činný subjekt (člověk) a pasivní objekt (technologie). Latoure do své teorie sítí aktérů (Actor-Network Theory) nezahrnuje pouze lidi, ale také objekty a organizace. Mluví o nich jako o actors, které tvoří heterogenní síť. Tímto způsobem se vytváří řád, ve kterém actors jsou pro sociální síť rovnocenně důležití.

Pro výzkum ostrovní komunity bylo využito metodologické triangulace (DENZIN 1994), což kromě jiného znamená vhodné kombinování jak kvalitativních tak kvantitativních metod výzkumu. Triangulace byla aplikována v podobě simultánního i sekvenčního charakteru, v podobě především datové (použití různých datových zdrojů) a teoretické triangulace (používání různých perspektiv a hypotéz při práci s daty).

Geografický výzkum ostrova/ostrovní komunity je tedy zakotven v kvalitativní metodologii, která se zabývá studiem každodenního života lidí v jejich přirozeném prostředí, v jejich časo-prostorovém projevu, uspořádání. Vychází z terénního výzkumu orientovaném především na studium ostrovní komunity, která je zkoumána etnograficky ve smyslu „thick description“ (GEERTZ, 2000). Zaměřuje se na významy, symboly, interakce a role. Měl by vést k odhalení a porozumění toho, co je v zájmovém prostoru přirozené, univerzální, trvalé a co je konvenční (dohodnuté), místní a proměnlivé (GEERTZ, 2000, s. 48).

Základem terénního výzkumu jsou dlouhodobé pobyty ve studované lokalitě. V tomto případě předstudie zima 1999 (identifikace klíčových aktérů a klíčových přírodních a komunitních procesů) a následné cykly zima-léto 2005 až 2007. V terénním výzkumu jde i o ověření toho, co lidé říkají a co opravdu dělají. Podle PETRUSKA (1993, s. 129), zkoumání sociálního světa z perspektivy každodenního života metodologicky předpokládá zkoumat jej: z perspektivy aktéra, v jeho životním kontextu, v jeho vlastním jazyce, v jeho vlastní neprestrukturované interpretaci.

2 Hlavní techniky výzkumu

Ke sběru empirických dat byly zejména použity techniky, které vedou k tzv. hlubinným datům (CLOKE et al., 2004), jako: zúčastněné pozorování, interview, skupinové interview, ohniskové skupiny, genealogická metoda, obsahová analýza dokumentů, fotografií, narativní přístupy, mentální mapy aj.

Při zúčastněném pozorování participace na každodenním životě/činnostech studovaných lidí jde o porozumění zevnitř, nestačí např. že činnost probíhá, ale také proč probíhá. Šlo o intersubjektivní porozumění sociální realitě vytvářené lidmi žijícím v zájmovém území. Tato technika také slouží k přípravě vhodného designu pro interview. Zúčastněné pozorování je nepřetržitý proces, do kterého nenásilně vstupovaly interview.

Interview mělo několik fází: deskriptivní – zaměřené – selektivní (seřazeno podle časové posloupnosti). Deskriptivní interview je velice obecné (bez zaměření na konkrétní otázky) – klade si za cíl zjistit, jestli další kontakt přinese zajímavé informace – pokud ano, tak následovalo zaměřené interview, které probíhalo formou nestandardizovaného rozhovoru. Byl zvolen obecný plán, který byl přizpůsobován zejména vzhledem k věku, pohlaví, pracovní činnosti a vzdělání. Obsah otázek, jejich forma, pořadí a také samotná délka interview nebyla předem přesně určena, nebylo ani stanoveno, kam by mělo interview přesně směřovat. Upřesnění probíhalo až v průběhu rozhovoru samotného. Během zúčastněného pozorování a při deskriptivní a zaměřené fázi byli identifikováni významní aktéři, které GIDDENS (1999) velmi výstižně označuje jako „tvůrce názorů“, kteří mají hlavní vliv nejen na fungování komunity, ale také na vytváření názorů. Třetí fáze – selektivní (hloubkové) interview - byla účelově orientována na konkrétní aktéry, na konkrétní oblast zájmů.

První dvě fáze, ve většině případech, za sebou následovaly v relativně krátkých časových intervalech – do týdne. Třetí fáze potom následovala na konci každého ze studijních pobytů. S důležitými informátory/aktéry jsem byl v úzkém kontaktu po celou dobu studia zájmového území. Tento postup se opakoval při každém z pobytů, což vedlo k rozšiřování rozsahu znalostí a počtu dotazovaných osob – až do té doby než získávaná data přestala poskytovat nové informace o zájmové oblasti. Takto nabitá data byla několikrát s časovým odstupem – cyklů zima-léto ověřována prioritně pomocí zúčastněného pozorování, a až poté pokud došlo ke změnám, následovalo další kolo interview. Validita byla kontrolována, jak již bylo zmíněno pomocí triangulace, zjišťováním stejných dat od stejné osoby, ale s užitím odlišných technik, porovnáváním dat prostřednictvím různých aktérů, porovnávání dat s vlastním pozorováním.

Data získaná při každém z pobytů na ostrově a v jeho významném okolí doplněné informacemi získanými především z ruské literatury byly pravidelně v mezipobytové období analyzovány a interpretovány. Výzkum sledoval tzv. etnografický výzkumný cyklus (výběr projektu = vstup do cyklu – dotazování se – shromažďování dat – zaznamenávání – analýza dat – psaní = výstup a opětovný vstup do cyklu). Předmět výzkumu není statický, existují stabilnější a méně stabilní struktury, které podléhají změnám. Výzkum vede k odhalení těchto struktur, identifikuje příčiny (co změny způsobuje) a interpretuje proč ke změnám dochází. BERG (2004 in O'REILLY, 2005, s. 38) přirovnává výzkum spíše ke spirále.

Ohniskové skupiny měly nezanedbatelné místo při výzkumu ostrovní komunity jako zdroj, který sloužil k nashromáždění kontrolních doplňkových dat, které doplňovaly

primární metody (zúčastněné pozorování a interview) a naznačily další možnosti komunitního studia. Ohniskové skupiny jsou formou kvalitativního, ve kterém se jedná o interakce uvnitř skupiny, jež je vyvolána tématy, která jsou předkládána výzkumníkem. Ohniskové skupiny ve srovnání se zúčastněným pozorováním umožňují pozorovat v daném časovém rozmezí velké množství interakcí týkajících se předmětu výzkumu, s možností tento průběh ovlivňovat. Tato metoda byla aplikována během posledních dvou pobytů ve studovaném území. V době, kdy jsem byl již do jisté míry začleněn do komunity, což umožňovalo vyšší míru přirozených interakcí.

3 Metodologický přístup ESPECT

K vytvoření holistického obrazu studovaného území vhodně dopomáhá metodický přístup ESPECT/TODS (HYNEK A., HYNEK N., 2005), který vychází z 6 pilířů (Economy, Society, Politics, Ecology, Culture, Technology) environmentální udržitelnosti/bezpečnosti. Tento přístup umožňuje prostorovou analýzu, ale vždy ve vztahu na celkový nedělitelný prostor a také přidělení váhy jednotlivým pilířům tak, jak se v prostoru projevují. Jednotlivé pilíře představují determinanty, které působí v sociokulturním systému. Interakce prostorových faktorů není vyvážená či neutrální, prostorově se projevují dominující faktory, které způsobují heterotopii v pojetí M. Foucaulta. Esenci heterotopie vystihuje vnitřní jádro šestiúhelníku zahrnující prostorovost a časovost z hlediska dominantních a submisivních subjektů/aktérů v krajině.

4 Analýza a interpretace

Analýza dat získaných během studia zájmového území byla rozčleněna do několika úrovní:

1. Některé údaje nebyly analyzovány vůbec – vypovídají sami o sobě. Takové údaje mají převážně místo jako důležitý doplňující materiál a v textu jsou v uvozovkách.
2. Další údaje byly přesně popisovány – týkají se převážně určujících činností každodenního života, proto jim je věnována větší pozornost, stejně tak jako událostem výjimečným.
3. Závěrečná část analýzy shrnuje veškeré údaje a snaží se nabídnout teorii vysvětlující realitu ostrova.

Svět je kulturní (sociální) konstrukt a podle toho musí být interpretován. Při kvalitativním postupu se výzkumník koncentruje prioritně na interpretaci, kterými subjekty zdůvodňuje vytvořené konstrukty. Symbolický interakcionismus (in FÓNADOVÁ, 2004) vychází z předpokladu, že lidé nejednají podle toho, jaký svět kolem nich je, nýbrž podle toho, jaké významy přisuzují různým situacím. To, co nazýváme realitou, je ve skutečnosti sociální konstrukt, který vytváříme v průběhu interakce s druhými lidmi. Naše subjektivní interpretace světa kolem nás, pak do značné míry ovlivňují, jak se budeme chovat.

Interpretace rozdělujeme do několika typů (PETRUSEK, 1993) na interpretaci situace prováděné aktérem sociální situace, interpretaci situace výzkumníkem - je interpretací aktérem již interpretované skutečnosti, tedy interpretací druhého řádu a u interpretace dat jde o proceduru překlada matematicko-statistické informace do podoby přirozeného

jazyka. Např. postmoderní antropologie dává přednost interpretaci z perspektivy „domorodce“. Interpretace výzkumníkem je participativně-dialogickou interpretací – zjištění jsou závislá na zpětné vazbě participantů výzkumu a tvoří se v dialogu.

Literatura

- BERGER, P. LUCKMANN, T. 1999. Sociální konstrukce reality – pojednání o sociologii vědění. Brno, CDK, 214 s.
- BLAŽEK, J. UHLÍŘ, D. 2002. Teorie regionálního rozvoje. Praha, Karolinum, 211 s.
- BOURDIEU, P. 1998. Teorie jednání. Praha, Karolinum, 179 s.
- GIDDENS, A. 1986. The constitution of society: outline of the theory of structuration. Cambridge: Polity Press, p. 402.
- CLOKE, P. COOK, I. CRANG, P. GOODWIN, M. PAINTER, J. PHILO, C. 2004. Practising Human Geography. Sage Publications, London, 416 s.
- CLOKE, P. COOK, I. CRANG, P. GOODWIN, M. eds. 2005. Introducing Human Geographies, 2nd ed. Hodder Arnold, London, p. 653.
- COOK, I. CROUCH, D. NAYLOR, S. RYAN, J. 2000. Cultural turns/geographical turns: perspectives on cultural geography. Harlow: Prentice Hall. pp. 26-53
- DENZIN, N. K. LINCOLN, Y. S. 1994. Handbook of qualitative research. Thousand Oaks: SAGE Publications, p. 643.
- DISMAN, M. 2002. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha, Karolinum, 371 s.
- FAY, B. 2002. Současná filosofie sociálních věd: multikulturní přístup. Praha, Sociologické nakladatelství, 324 s.
- FÓNADOVÁ, L. 2004. Sociologie. Brno, Ekonomicko-správní fakulta, 64 s.
- GEERTZ, C. 2000. Interpretace kultur: vybrané eseje. Praha, Sociologické nakladatelství, 565 s.
- GIDDENS, A. 1999. Sociologie. Praha, Argo, 595 s.
- GREISCH, J. 1995. Rozumět a interpretovat, Praha, Filosofía, 40 s.
- GRONDIN, J. 1997. Úvod do hermeneutiky. Praha, Oikoymenh, 247 s.
- HOLT-JENSEN A. 2001. Geography – History and Concepts. A Student's Guide. 3rd ed. Sage Publications. London, p. 228.
- HUBBARD, P. KITCHIN, R. BARTLEY, B. FULLER, D. 2002: Thinking Geographically. Space, Theory, and Contemporary Human Geography. London, Continuum, p. 275.
- HYNEK, A. HYNEK, N. 2007. Bridging the gap between the theory and practice of regional sustainability: a political-conceptual analysis. Bratislava, Geografický časopis, 59, s.49-64.
- HYNEK, A., HYNEK, N., SEDLÁČEK, P., SVOZIL, B. 2007. Empirický průzkum sociální konstrukce geografie. In Kraft, Stanislav et al (eds.): Česká geografie v evropském prostoru. České Budějovice: Jihočeská univerzita, s. 87-97.
- LATOUR, B. 2005. Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory. London, Oxford University Press, p. 320 .
- LIMB, M. DWYER, C. 2001. Qualitative Methodologies for Geographers: issues and debates London, Oxford University Press, p. 295.
- MILLS, CH. W. 2002. Sociologická imaginace. Praha, Sociologické nakladatelství, 305 s.
- MORGAN, D. L. 2001. Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu. Tišnov, Nakladatelství Albert Boskovice, 99 s.
- O'REILLY, K. 2005. Ethnographic methods. London, Routledge, 252 s.
- PETRUSEK, M. 1993. Teorie a metoda v moderní sociologii. Praha, Karolinum, 204 s.
- ROYLE, S. A. 2001. A Geography of Islands-Small island insularity. London, Routledge, p.237.
- STRAUSS, A. CORBINOVÁ, J. 1999. Základy kvalitativního výzkumu. Boskovice, Albert, 196 s.
- SOUKUP, V. a kol. 2000. Sociální a kulturní antropologie. Praha, Slon, 157 s.
- SPRADLEY, J. P. 1980. Participant observation. Victoria: Wadsworth Publishing Company, p.195.

HENDL, J. 1999. Úvod do kvalitativního výzkumu. Praha, Karolinum, 278 s.

WEBER, M. 1998. Metodologie, sociologie a politika/Max Weber (vybral a uspořádal Miloš Havelka) Praha, Oikoymenh, 354 s.